

ДАРЫЙСКІ•СВЕТ. ДАСЛЕДАВАННЕ АБ•СУАДНОСІНАХ МАСТАЦТВА•І•ЎЛАДЫ

Готфрыд•Бэн

Готфрыд Бэн (1886—1956) — доктар медыцыны,
нямецкі паэт-экспрэсіяніст, пісьменнік, эсэіст, прадстаўнік руху
кансерватыўнай рэвалюцыі.

Пераклаў з нямецкай мовы Дзяніс Быханькоў.
Стыль-рэдактура перакладу і каментары Аляксея Дзерманта.

Бронзовая статуя Зеўса
Грымотніка або Пасейдона,
знойдзеная ў моры
ля мыса Артэмісіён.
Суровы стыль, каля 460 г. да н. э.

I. СВЕТ У ЗЗЯННІ, ГЭТАК ЧАСТА АПІСАНЫ

Дарыйскі свет межаваў праз Мікены з крыцкім тысячагоддзем, тысячагоддзем без бітваў і ваяроў, поўным юных служак, якія нясуць высокія заостраныя ўнізе амфары ды з чароўнымі прынцамі ў фантастычных галаўных уборах, тысячагоддзем без крыві і палявання, без каня і зброі; з эпохай да жалезу ў даліне Кносу¹, з яго безабароннымі галерэямі, мудрагелістымі аздобамі сценаў, далікатным мастацкім стылем, каляровай керамікай, даўгімі спадніцамі і станікамі крыццянак з вузкімі таліямі, пажаноцку плаўнымі лесвіцамі палацаў з іх нізкімі ды шырокімі прыступкамі, зручнымі для вузкага кроку. Дарыйскі свет арыйскіх мужчынаў і барадатых багоў межаваў з аскепкамі хецкай расы з яе матрыярхатам, з жанчынамі-валадаркамі, з жаночымі працэсіямі, з квяцістымі нацюрмортамі і гіпсавымі барэльефамі, а праз мяжу — велічная кампазіцыя і манументальнасць. Вось з чым межаваў гэты свет, які ўрываецца ўнутр нашага Руху і на руіны якога скіраваны нашыя напружаныя, ўражаныя і поўныя трагічных пытанняў позіркі. Гэта заўжды Быццё, але цалкам пераадоленае, гэта заўжды Разнастайнасць, але сабраная, крыкі скалаў, эсхілаўскі смутак, ператвораны ў вершы, падзелены на хоры. Там заўжды ёсць парадак, праз які мы глядзім у глыбіню, парадак, які ловіць жыццё ў падзеленую прастору. Які выкоўвае жыццё, точыць разцом, авалодвае ёю,

¹ Кнос (ст.-грэц. *Κνωσός*) — старажытны горад на выспе Крит. Галоўны горад выспы ў часы мінойскай цывілізацыі (2600—1450 гг. да н. э.).

Фрагмент бронзавай статуї
«дэльфійскага каляснічага»,
знойдзеная пры раскопках
храма Апалона ў Дэльфах.

Суровы стыль, створана
ў 478—474 гг. да н. э. ды змешча-
на ў храм на знак перамогі
каманды калясніцаў у Піфійскіх
гульнях. Надпіс на вапняковай
базе скульптуры паведамляе,
што яе стварылі па загад
Палізаласа, тырана Гелы,
грэцкай калоніі на Сіцыліі,
як падарунак Апалону,
што дазволіў перамагчы
яму ў спаборніцтвах

выпальвае яе на вазе, як шэсце быкоў. Парадак, у якім зямная матэрыя і дух чалавечы непадзельныя ды звязаныя спарышом, трымаючы адзін аднаго і спараджаючы тое, што сёння шукаюць нашыя распачныя позіркы — Мастацтва, Дасканаласць.

Калі мы, азіраючыся назад, паспрабуем знайсці формулу Еўропы, убачым, што яна была створаная як народамі, якія толькі парушалі прыроду, гэтак і тымі, што выпрацоўвалі стыль, і ў пачатку Еўропы паўстане спалучэнне абодвух прынцыпаў у адным народзе. Гэты народ, прышоўшы з Поўначы, штурмаваў муры пеласагаў², сцены, збудаваныя яшчэ цыклопамі, дзе кожны з камянёў, нават найменшы, было не зрушыць муламі, як пісаў Паўсаній³. Народ гэты зруйнаваў муры, разбурыў купальныя грабніцы і на гэтых няроўных, збольшага неўрадлівых землях, у беднасці, пачаў у сваіх уладаннях велічнае разгортванне стылю пад знакам бязмежнай панічнай улады.

Гэта пасляахейская эпоха. Васыміканцовыя шчыты з валовай скуры і скураныя курткі паданняў Іліяды саступаюць круглым шчытам і панцырам з металу — пачатак жалезнага веку. Ройкас і Тэадорас з Самасу⁴ вынаходзяць адліванне жалеза ў формы, чалавек з Хіасу⁵ навучаецца яго закаляць, адпускаць і спляўляць. Растуць караблі, ужо магчыма пераплываць праз усё Міжземнамор'е, замест чаўноў на пяцідзясят вёслаў старажытных паэмаў будуюцца галеры на дзвесці грабцоў. Храмы ўсё яшчэ будуюцца з вапняку, але каля 650 г. да н. э. Мелас з Хіасу⁶ робіць першыя мармуровыя статуі. Пачынаюцца Алімпіяды, з'яўляюцца аркестры, гімназіі становяцца грамадскімі, урэгуляванымі ўстановамі. У музыцы побач з лідзійскім і гіпадарыйскім ладамі з'яўляецца пяць новых; кіфара на чатыры струны атрымлівае сем; струны з ільну або канопляў замяняюцца жгутам з кішкаў ды жылаў буйных жывёлаў. Усё гэта адбываецца ў маленькіх дзяржавах. Даўжыня Аргаліды — ад васьмі да дзесяці міляў, а шырыня — ад чатырох да пяці. Лаконіка прыблізна такога ж памеру. Ахая — гэта танюткая палоска ля самага скраю гор, што сыходзяць да мора. Уся Атыка складае менш за палову самай невялікай нашай правінцыі⁷. Вобласць Карынфа, Сікіёна і Мегараў⁸ абмяжоўваецца гадзінай шляху. Такім чынам, дзяржава, найперш на выспах і ў калоніях, не большая за проста горад, узбярэжжа і ваколіцы ў колькі двароў. У найбольш росквітны перыяд Афінаў горад можна было абысці за тры гадзіны, і хто пакідаў плошчу паходных шэсцяў у Акадэміі а дзевятай раніцы, апоўдні ўжо вяртаўся, абышоўшы тэатр Дыяніса, бажніцы, Арэапаг⁹, абедзье гавані і прывідна белы лес Прапілеяў¹⁰.

Светлы свет, якім ён часта апісваецца. Раніца, уздымаецца паўночны вецер, ён даносіць афінскія баркі да Кікладаў¹¹, і мора, як у Гамера, прымае колер віна і фіялак, мякка б'ючыся аб заіржэлыя скалы. Усё празрыста, ва ўсялякім выпадку у Атыцы, усё поўніцца фарбамі, у тым ліку Алімпійскімі, Палада, белае, і Пасейдонавы блакіт. Так, празрыстае, менавіта гэтае слова, якое выходзіць з-пад рук грэка — прасторнае, моцна асветленае, гэта — Пластыка, чысты Прадмет. Гэта стагоддзямі ўзбагачала Пелапанэс¹², напаўняла багаццем пагоркі і выспы, складвала майно паверх пашы, уздымала іх геаграфічна над люстэркам мора з дапамогай усяго таго, што знайшло выяўленне. Гэта Пажытае, пакрытае шнарамі волі і адзначанае перажываннямі і досведам расы. Парфір, апрацаваны мроямі, крытыкай і вышэйшым розумам. Гліна, і на ёй — лініі чалавечага руху, яго чын дзеяння, яго жэстаў, ладу ягонае прасторы.

Грамадскі, фізіялагічны свет. Чытаюць услых — гэта карысна ўплывае на функцыі вусэй і гартані. Сказ быў фізічнай адзінкай: тое, што можна вымавіць на адным дыханні. Чытанне задзейнічала ўвесь арганізм: правая трымае згорнуты світак, левая адцягвае тэкст на сябе. Павольна, адзін за адным, каб Харты (папера) не распаўзлася і каб валокны не разышліся. Плечы і рукі заўжды ў напружанні, бо і пішуць таксама трымаючы на руцэ. Але гэта адпавядае будове гаворкі! Гаворка прывязаная да бягучага моманту, яна не скіраваная ў далачынь. Вось ён стаіць, хоча ўздзеяння, і гэта сучаснасць. Прамоўца абірае ўсё, што пасуе, абірае любыя сродкі, каб узвысіць сябе і загубіць суперніка, яму было дазволена рытарычна рызыкаваць усім, калі слухач сумняваўся ў ягонай рацыі. Найперш гэта былі прамовы з канкрэтных нагодаў: судовыя прамовы, выпадкі крадзяжу збожжа альбо скуры. Трэба было нешта данесці да публікі (а гэта «добрыя вушы»), у нечым пераканаць, зрабіць нешта верагодным. Потым ужо былі раскошныя хваласпевы, рэкламныя

² Пеласгі (ст.-грэц. *Πελαγοί*) — імя, якім старагрэцкія аўтары называлі народ, які жыў да ўзнікнення мікенскай цывілізацыі, у гэтым кантэксце ўжываецца ў якасці азначэння аўтахтоннага даіндаеўрапейскага насельніцтва.

³ Паўсаній (ст.-грэц. *Πανσανίας*) — старагрэцкі пісьменнік і географ II ст., аўтар «Апісання Элады».

⁴ Паводле Паўсанія майстры Роікас і Тэадорас з вострава Самас, якія жылі ў VI ст. да н. э. былі першымі грэцкімі скульптарамі, «хто плавіў бронзу і ствараў статуі».

⁵ Глаўк з Хіасу — майстра родам с вострава Хіас, які жыў паміж 600 або 680 г. да н. э., праславіўся як вынаходнік пайкі металаў (да яго часткі бронзавых і скульптурных вырабаў злучаліся між сабою толькі з дапамогай цвікоў і заклёпак).

⁶ Мелас з Хіасу — легендарны старагрэцкі скульптар (VIII ст. да н. э.).

⁷ Аргаліда, Лаконіка, Ахая, Атыка — рэгіёны старадаўняй Грэцыі з галоўнымі гарадамі Аргосам, Спартай, Патрай і Афінамі адпаведна.

⁸ Карыньф, Сікіён, Мегары — старагрэцкія полісы.

⁹ Арэапаг (ст.-грэц. *Ἄρειος πάγος*, літаральна «пагорак Арэса») — ворган улады ў Афінах. Складаўся з пажыццёвых чальцоў-архонтаў. Асноўнымі функцыямі арэапага было назіранне за выкананнем законаў і суд па справах, звязаных з забойствамі.

¹⁰ Прапілеі (ст.-грэц. *προπύλαιον*, ад ст.-грэц. *προ* «перед» і *πύλαι* «вход») — парадны праход, праезд, утвораны портыкамі і калонамі, размешчанымі сіметрычна восі руху на які-небудзь (збольшага — святы) участак (пазней — у архітэктурных ансамблях або ў палацава-паркавы комплекс). Адным з найвыбітнейшых помнікаў старагрэцкай архітэктуры ёсць знакамітыя прапілеі, якія аздабляюць уваход на Акропаль у Афінах (437—432 да н. э.).

¹¹ Кіклады (грэц. *Κυκλάδες* «якія знаходзяцца па коле») — архіпелаг у паўднёвай частцы Эгейскага мора.

¹² Пелапанэс (грэц. *Πελοπόννησος*) — паўднёвая паўвыспа Балканскай паўвыспы, якая злучаецца з ёй Карыньфскім перасмыкам. У старажытнасці ўлучала вобласці: Аркадыю, Ахаю, Месенію, Лаконію, Аргаліду, Карыньф, Фліунт, Эпідаўрыю і Сікіён.

¹³ Сатырычныя творы, створаныя рознымі старагрэцкімі аўтарамі ў V—II стст. да н. э.

¹⁴ Перыкл (грэц. *Περικλῆς*, 495 да н. э. — 429 да н. э.) — дзяржаўны дзеяч, стратэг, аратар і ваявода ў Старажытных Афінах. Перыяд яго кіравання лічыцца найвышэйшай кропкай развіцця дарыйскай цывілізацыі.

¹⁵ Філіп II (грэц. *Φίλιππος Β'*, 382—336 г. да н. э.) — македонскі цар, які кіраваў з 359 г. да н. э., бацька Аляксандра Македонскага. Аляксандр Македонскі (ст.-грэц. *Ἀλέξανδρος Μέγας*, 356—323 гг. да н. э.) — македонскі цар з 336 г. да н. э. з дынастыі Аргеадаў, ваявода, стваральнік сусветнай дзяржавы, якая распалася пасля яго смерці. У гістарыяграфіі вядомы як Аляксандр Вялікі

¹⁶ Трыера (ст.-грэц. *Τριῆρις*) — клас баявых караблёў, які быў пашыраны ў антычнасці ў Міжземнамор'і. Трыеры атрымалі свой назву праз тры шэрагі вёслаў, якія, як можна меркаваць, размяшчаліся адзін над адным у шахматным парадку.

¹⁷ Саламін (грэц. *Σαλαμίνα*) — найбуйнейшая з Саранічных выспаў у Грэцыі блізу Афінаў. Пры Саламіне адбылася адна з самых вядомых бітваў старажытнага свету, у якой грэкі на чале з Фемістоклам разбілі персідскі флот у 480 г. да н. э. Хімеры (грэц. *Ίμερα*) — важная грэцкая калонія ў Сіцыліі, каля якой у 480 г. да н. э. адбылася бітва паміж грэкамі і карфагенцамі, якая замацавала панаванне грэкаў у Сіцыліі.

¹⁸ Эліда (грец. *Ἠλῖς* або *Ἠλεῖα*) — старажытны рэгіён па паўночным захадзе Пелапанесу, а таксама яго галоўны горад. На тэрыторыі Эліды знаходзілася агульнагрэцкае свяцілішча ў горадзе Алімпіі, дзе адбываліся Алімпійскія гульні.

¹⁹ Патра (грэц. *Πάτρα*) — горад у Грэцыі, у паўночна-заходняй частцы Пелапанеса. Горад Патра заснаваны ў VI ст. да н. э. ахейцамі Спарты, пасля таго як дарыйцы выціснулі іх са значнай часткі Пелапанеса.

²⁰ Лаўрыён (ст.-грэц. *Λαύριον*) — горад у паўднёва-усходняй частцы Атыкі, вядомы сваімі шахтамі, дзе здабывалася срэбра.

прамовы. Прамовы насупраць уваходу. Потым з'явілася «ачараванне», сіметрычная будова сказаў, сугучныя, рыфмаваныя словы. Утвараліся аб'яднанні і грамадскія школы, каб практыкавацца ў стылі і фігурным упрыгожванні гаворкі. Вытанчаныя сімуляваныя спрэчкі: «Пахвала мукі», або «Геракл на ростанях», або «Чума», «Клапы»¹³ — на працягу трох стагоддзяў гэта развіла талент, скіраваны на дзеянне, перамогу, кпіну, смех.

Фізіялагічны свет. Члены чалавечага цела — гэта аснова ягонае меры: стапа — гэта чатыры далоні ў шырыню, локаць — шэсць далоняў, палец — чвэрць далоні, пятка — траціна далоні, і гэтак далей да сажані і стадыя. Адзін стадый — шэсцьсот стопаў, даўжыня бегавой сцежкі. «Атычная стапа», унармаваная заканадаўча ў часы Перыкла¹⁴ ў Афінах, улічаная ў шматлікіх будынках, трыста восем міліметраў, прайшла з Філіпам і Аляксандрам¹⁵ праз усю Азію. Іхняя мера аб'ёму — гэта жбан, які змяшчае ў сябе віно або алей, падзелены на дванаццаць частак.

Раніца, святло пранікае ў выбеленую вапнай хатку. Сцены страката размаляваныя і тонкія, вор мог бы іх выламаць. Ложак, на ім некалькі коўдраў, куфар, некалькі прыгожа размаляваных вазаў, вісіць зброя, простая лямпа — гэтага хапала арыстакратычнаму афіняніну. Ён устае рана, накідвае на сябе дарычны хітон без рукавоў, замацоўвае пярэдні і задні кавалак фібулай справа. Ён не ходзіць з голымі плячыма, як працоўны раб, але апранае белую абхінанку на плечы. Накідка з тонкай поўсці, бо лета. На чацвёрты палец левай рукі — пярэсцёнак з пчаткай. Зямля тут з большага без лясоў, але багатая на пчолаў: мёд у віне, мёд у хлебе і запячатаны воск для закрывання дакументаў. Ён ідзе без капелюша, без посаху і ў дзвярах абарочваецца. Хатні раб мусіць зрабіць новы фіціль з поўсцістых лістоў адмысловай расліны і ўціснуць востраканечную амфару глыбей у зямлю, бо ўначы яна перакулілася.

Цяпер ён глядзіць долу і на поўдзень, на беразе стаяць трыеры¹⁶, яны выцягнутыя наверх, нават найбольшыя з іх — да двухсот шасцідзесяці тонаў велічынёй, каб пераплыць мора, плаваюць без кампасаў, мапаў або маякоў, уздоўж узбярэжжа і сярод піратаў. Гэта вялікі гандлёвы флот Міжземнага мора, які выціснуў фінікійцаў, ён перавозіць хлеб і граміць ворагаў пры Саламіне ды Хімеры¹⁷. Вось ён на кірмашы. На лавах ляжаць аточаныя пераважна мужчынамі прадметы адзення, залатыя ланцугі і бранзалеты, брошкі, віно ў гарлачах, яблыкі, грушы, слівы і вянкi. З гэтых матэрыялаў лепшы лён робяць у Элідзе¹⁸, лепшую апрацоўку тканіны робяць у Патры¹⁹, стракаты шоўк прывозяць з астравоў. Ён хоча прайсці далей, але мусіць пачакаць, бо валы цягнуць Лаўрыёна²⁰ вазы з данінай і зліткамі срэбра. Нарэшце вуліца вызваляецца. Гэта тая самая вуліца, якой вяртаюцца з Элеўсіна²¹, ён так часта бачыў яе падчас начных фэстаў у святле паходняў. Тут жывуць ганчары старых сялянскіх школаў і апрацоўваюць свае вазы. Карычневы і чорны на жаўтаватым фоне, ніжнія часткі застаюцца чыстымі, упрыгожваюцца зусім проста, але на горле і схілах вазы з'яўляюцца зігзагавыя лініі, трохкутнікі, крыжы і свастыкі, простыя і мастацкія меандры. Некаторыя дадаюць нязначныя мясцовыя варыяцыі, і між ліній выступаюць шэрагі жывёлаў. Ніякіх ільвоў альбо міфічных істотаў, як у эгейскім мастацтве, толькі хатнія жывёлы, садовыя птушкі. Усё ўпарадкаванае і пастаўленае ў палоскі: строга і ясна, дакладна — дарыйскія актавы²². На Пірэйскай вуліцы ў Дыпілонскіх брамаў, жывуць яны і на святой вуліцы, тут знаходзіцца горад керамікі.

Там жа жылі і здабытчыкі пурпуру, што заўжды выклікаюць гэтакія вялікі інтарэс. Адмысловыя ракавіны давалі вельмі шмат фарбавага соку, калі іх забіць хуткім ударам — белага соку, зялёнага, чырвонага, фіялетавага. Тыя, што раслі на скалах, былі лепшымі за тых, што ляжалі на дне. Тады яшчэ можна было займацца пурпурам, пазней гэта было забаронена, бо гэта быў колер толькі цароў і Багоў.

За горадам узводзіцца тэатр, туды ідзе наш афінянін. Тэатр — гэта скрай пагорку з паўкруглымі шэрагамі прыступкаў для сядзення; паміж прыступкамі сходы з каменных дыскаў. Унізе па цэнтры стаіць алтар, ужо гатовая і вялікая, роўна абцясаная сцяна для рэха галасоў выступаўцаў. Асвятленне — сонца, кулісы — мора, або аддаленыя горы ў густым марыве. Ён акідае ўсё гэта позіркам, гэта не пачуццё, не проста слыхавы альбо зрокавы прысмак. Ён думае аб тым месцы ў Алфея²³, дзе была гэтка моцная смага, пяць доўгіх святых дзён у намёце на сонцы і пад поўняй уначы. Рака перасохла, у яе рэ-

Мармуровая выява
бітвы лапіфаў і кентаўраў
з метопы заходняга боку
Парфенона ў Афінах.
Меркаваны аўтар — скульптар
Каламіс. Суровы стыль,
створана ў 446—440 гг. да н. э.

чышчы адно каламуць. Але перад тым эланодзікі²⁴ чакалі і рыхтаваліся ў Элідзе дзесяць месяцаў, і цяпер усе змагаліся, змагаліся далёкія адно ад аднаго гарады, аграмадная напруга, страшэнная сур'ёзнасць была ў гэтым свеце мужчын, і не было эліна, які падчас барацьбы і песняў не шукаў бы вачыма стол з золата і слановае косці, на якім ляжалі вянкi Перамогі, і аліўкавае дрэва між храмамі, з якога адломлівалі галіны.

II. ЛЯЖАЎ НА КАСЦЯХ РАБОЎ

Антычнае грамадства ляжала на адпаліраваных касцях рабоў, а на версе квітнеў горад. На версе белыя квадрыгі²⁵ і высокія, добра збітыя людзі з імёнамі паўбагоў: Перамога, Магута, Гвалт, імёны вялікіх мораў; а ўнізе грымелі ланцугі. Рабы — нашчадкі мясцовага насельніцтва, палонныя, скрадзеныя і купленыя жылі ў бараках ў агульных памяшканнях, шмат хто быў скаваны. Ніхто не думаў аб іх, Платон і Арыстотэль бачылі ў іх істотаў ніжэйшага ўзроўню, голы факт. Вялікі імпорт ішоў з Азіі, у кожны апошні дзень месяца быў кірмаш, нявольнікі стаялі ў коле на агляд. Цана была ад двух да дзесяці мінаў, прыблізна ад ста да шасцісот марак. Найтаннейшымі былі рабы для млыноў і шахтаў. Бацька Дэмасфена меў сталёвую фабрыку, на якой працавалі рабы, і з улікам вышэй прыведзеных коштаў, яна працавала з прыбыткам ў дваццаць тры працэнты, а ягонае прадпрыемства па вырабе ложкаў — з прыбыткам у трыццаць працэнтаў. У Афінах суадносіны вольнага насельніцтва і рабоў былі адзін да чатырох, на сто тысячаў афінянаў прыходзілася чатырыста тысячаў рабоў. У Карынфе было чатырыста шэсцьдзясят тысячаў рабоў, у Агіне чатырыста семдзясят тысячаў. Рабам нельга было

²¹ Элеўсін (ст.-грэц. *Ἐλευσίς*) — горад у заходняй Атыцы, у 22 км ад Афінаў. Элеўсін быў культавым цэнтрам Дэметры і Персефоны, у I-м тысячагоддзі да н. э. у ім праводзіліся Элеўсінскія містэрыі.

²² Актава — страфа, якая мае восем радкоў.

²³ Алфей (ст.-грэц. *Ἀλφειός*) — найдаўжэйшая рака на Пелапанэсе.

²⁴ Эланодыкі (ст.-грэц. *Ἐλλανודίκα* 'суддзі грэкаў' — чальцы камісіі з 10 грамадзянаў Эліды, якія ў часе Алімпійскіх гульняў выконвалі функцыі суддзяў: правяралі атлетаў, сачылі за іх трэніроўкамі, прымалі ў іх прысягу і размяркоўвалі ўзнагароды.

²⁵ Квадрыга — антычная двух-колавая калясніца з чатырма запражанымі коньмі.

Фрагмент мармуровай
скульптуры багіні Афіны
з заходняга франтону храма
Афіны-Афаі на выспе Эгіна.
Суровы стыль, створана
каля 490—480 гг. да н. э.

²⁶ Пелапанеская вайна (431—404 да н. э.) — вайсковы канфлікт ў Старажытнай Грэцыі паміж Дэласкім саюзам на чале з Афінамі і Пелапанэскім саюзам на чале са Спартай.

²⁷ Ілоты (адз. л. ст.-грэц. *εἰλωτης*) — у старажытнай Спарце земляробы, што знаходзіліся ў прамежковым становішчы паміж прыгоннымі і рабамі.

²⁸ Фемістокл (ст.-грэц. *Φεμιστοκλῆς*, каля 524 г. да н. э. — 459 г. да н. э.) — афінскі дзяржаўны дзеяч, адзін з «бацькоў-заснавальнікаў» афінскай дэмакратыі, ваявода перыяду грэка-персідскіх войнаў.

насіць даўгія валасы, у іх не было імёнаў, іх можна было дарыць, закладваць, прадаваць, караць палкамі, рамнямі, калодкамі, ашыйнікамі, ставіць агнянае таўро. Забойства раба не было злачынствам, магчыма, выкупалася лёгкім рэлігійным пакаяннем. Іх рэгулярна штогод збівалі без дай прычыны, паілі, каб смяяцца з іх, і было абсалютна непрыстойна, калі нейкі раб выглядаў не як раб, тады яго забівалі, а ягоны ўладар абкладаўся штрафам за тое, што не здолеў трымаць раба пад прыгнётам. Калі рабоў было зашмат, распачыналіся начныя бойні, бо гэта лічылася мэтазгодным. У крытычны момант Пелапанэскай вайны²⁶ па спісе выманілі дзве тысячы самых здольных і самых свабодалюбных рабоў ды забілі іх у якасці вельмі каштоўнай ахвяры. Там гэта было часткай выхавання — пасылаць падлеткаў у засады ўздоўж дарог, дзе яны мусілі чакаць рабоў і ілотаў²⁷, што вярталіся з працы, нападаць на іх ды забіваць. Гэта змушала звыкнуцца да крыві і практыкавацца забіваць уласнымі рукамі. Праз гэты падзел працы паўставаў час для практыкаванняў са зброяй, гульняў, бітваў і статуй, для грэцкай прасторы.

Калі разглядаць гэтую прастору сучаснымі вачыма, шмат што здаецца двухсэнсоўным. Фемістокл²⁸, герой персідскай вайны, дазволіў жыхарам вострава Эўбея падкупіць сябе трыццацю талантамі²⁹, каб элінскія войскі біліся з персамі на подступах да Эўбеі, не даючы персам захапіць востраў. Пяць з гэтых трыццаці талентаў ён скарыстаў, каб падкупіць аднаго з малодшых кіраўнікоў войска. Пасля бітвы пры Саламіне³⁰ ён шантажуе гарады і астравы ўжо ўпотаікі ад іншых вайскоўцаў. Перад Саламінскай бітвай ён кантактуе з персідскім царом Ксерксам, і пасля бітвы таксама. Ягоны слуга Сікінас увесць год курсіраваў між імі. Герадот пісаў, што ва ўсіх сваіх учынках і словах ён нібы пакідаў для сябе магчымасць адступлення да персаў у выпадку таго, калі ў Афін нешта не заладзіцца. Паўсаній³¹, кіраўнік флота, звязаны клятвай, спартанскі рэгент, пераможца бітвы пры Платэях³², падчас вайны таемна кантактаваў з персідскім царом, з вядомай мэтай здаць яму Спарту і ўсю Эладу. Леаціхід³³, спартанскі цар, даў сябе падкупіць падчас паходу супраць фесалійскіх Алевадаў³⁴ у 476 г. да н. э. і скончыў паспяховую вайсковую кампанію. Усе яны — героі пятага стагоддзя, што жылі за два пакалення да прыгожара і падступнага Алківіяда³⁵, які сістэматычна пераходзіў на розныя бакі.

Там падкуп, тут жорсткасць і помслівасць. Паніоній з Хіаса абрабаваў Гермоціма, вылягчыў яго і прадаў як раба. Пазней Гермоцім узяўся, стаў заможным і запрасіў Паніонія з сынамі да сябе. Ён нападае на іх і вымушае Паніонія вылягчыць сваіх сыноў, а потым змушае іх вылягчыць бацьку; пасля прадае ўсіх чатырох як рабоў. Герадот распавядае аб гэтым дакладна і аб'ектыўна. Шасцёра сыноў цара бізальтаў³⁶ увязаліся ў вайну без дазволу бацькі. Калі яны вярнуліся дахаты жывыя і здаровыя, бацька вырваў ім вочы каб пакараць за правіннасць, піша Герадот. У таго ж слыннага пачынальніка гістарыяграфіі мы чытаем далей аб рэгенце, які займаўся здэкам з трупам. Мы даведваемся пра гэта між іншым, як пра частку іншай гісторыі: паслы вярнуліся з Дэльфаў, і рэгент гэтак трактуе словы аракула пра тое, што трэба саджаць хлеб у халодную печ. Раса, поўная хітрыкаў і падману, як у вайскавай сферы, гэтак і ў рытуальнай. Факейцы³⁷ фарбуюць шэсцьсот самых мужных сваіх ваяроў у белы колер і адпраўляюць іх з белымі шчытамі ўначы ў варожы лагер з загадам знішчаць усіх, хто не афарбаваны ў белы. Паспех: у апанаваным страхам лагера ўдаецца выказаць чатыры тысячы чалавек. Аднак потым сіметрычны адказ: у горным праходзе ворагі выкопваюць вялізную яму, у якой пакідаюць пустыя гаршчкі ды прысыпаюць смеццем і друзам, гэтак што паверхня падобная да цвёрдае зямлі. Цяпер факейцы атакуюць і падаюць у збаны, коні ломяць сабе ногі, і ўсіх, хто катаецца па зямлі, адразу забіваюць.

Хітрыкі падчас захопу Троі, хітрыкі пры крадзяжы лука Філактэта³⁸, хітрыкі ў вобразе Трыумфу на ўсходнім франтоне храма Зеўса ў Алімпіі — міфалогічны правобраз спаборніцтва на калясніцах Энамая і Пелопса. Кароль Энамай абяцаў руку сваёй дачкі пераможцу, а прайграўшага жаніха забіваў. Герой Пелопс здолеў перамагчы, падкупіўшы вазніцу Энамая Міртыла. Міртыл не замацаваў кола на калясніцы Энамая, і цар разбіўся. А калі Міртыл запатрабаваў у Пелопса ўзнагароду, той утапіў яго ў моры. Здрада ці не, але ў любым выпадку Перамога, яна змывала ўсё і была Боскай, найвышэйшай святыняй грэкаў.

²⁹ Талант (ст.-грэц. *τάλαντον*) — адзінка масы і грашовая адзінка ў Старажытнай Грэцыі, якая прыкладна адпавядае масе вяды, паводле аб'ёму роўнай адной стандартнай амфары (каля 26 літраў).

³⁰ Бітва пра Саламіне — марская бітва паміж грэцкім і персідскім флотамі, якая адбылася ў 480 г. да н. э. ля вострава Саламін у Саранічнай затоцы Эгейскага мора блізу Афін. Бітва скончылася разгром персаў.

³¹ Паўсаній, сын Клеамброта (ст.-грэц. *Παυσανίας*; ? — 467 до н. э.) — спартанскі ваявода эпохі грэка-персідскіх войнаў. Пасля гібелі цара Леаніда ў бітве пры Фермапілах стаў рэгентам яго сына Плістарха. На чале агульнагрэцкага войска здабыў перамогу ў бітве пры Платэях.

³² Бітва пры Платэях — адна з найбуйнейшых сухапутных бітваў грэка-персідскіх войнаў, якая адбылася ў 479 г. да н. э. на схілах гары Кітэрон побач з невялікім мястэчкам Платэі ў Беотыі. У бітве пры Платэях персідскае войска атрымала паразу ад грэкаў.

³³ Леаціхід (ст.-грэц. *Λεωτιχίδης*) — спартанскі цар з роду Эўрыпантаідаў.

³⁴ Алевады (ст.-грэц. *Ἀλεάδαί*) — арыстакратычная сям'я з Фесаліі, якая кіравала горадам Ларысай і навакольнымі землямі.

³⁵ Алківіад (ст.-грэц. *Ἀλκιβιάδης*, 450 г. да н. э. — 404 г. да н. э.) — старагрэцкі афінскі дзяржаўны дзеяч, аратар і ваявода часоў Пелапанэскай вайны (431—404 гг. да н. э.).

³⁶ Бізальты — адно з фракійскіх плямёнаў, якое жыло на поўначы Грэцыі.

³⁷ Факіда (ст.-грэц. *Φωκίδα*) — вобласць Цэнтральнай Грэцыі. Жыхары Факіды, факейцы, належылі паводле дыялекту да паўночнай-заходняй групы грэцкіх плямёнаў і былі роднасныя пелапанэскім дарыйцам.

³⁸ Паводле Гамера, на дзясятым годзе Траянскай вайны святар Калхант абвясціў, што Троя не можа быць узята без луку і стрэл Геракла, якіх той пакінуў свайму паплечніку Філактэту. Філактэт, паранены ў часе Траянскай вайны, знаходзіўся на выспе Лемнас, куды выправіліся Адзей і Дыямед. Яны ўвайшлі ў давер да Філактэта ды авалодалі яго зброяй.

³⁹ Дэласкі звяз — палітычнае аб'яднанне на чале з Афінамі, якое вылучылася з агульнага звязу дзяржаваў Элады супраць персаў пасля таго, як спартанцы страцілі марскую гегемонію. В 454 г. да н. э. звяз аб'ядноўваў 208 дабраахвотных і змушаных чальцоў.

⁴⁰ Свята, прысвечанае богу Дыянісу. Вясковыя дыянісіі адзначаліся ў лістападзе—снежні. Гарадскія дыянісіі (Вялікія дыянісіі) святкаваліся пяць дзён у сакавіку—каравіку. У часе вялікіх дыянісій ставіліся прадстаўленні ў тэатры, драматургі выстаўлялі на суд гледачоў свае творы і ўдзельнічалі ў конкурсе.

⁴¹ Эўрыбіяда (грэц. *Εὐρυβιάδης*) — спартанскі ваявода, кіраўнік аб'яднанага грэцкага флоту ў другой грэка-персідскай вайне 480 г. да н. э.

⁴² Леанід (грэц. *Λεωνίδας*) — цар Спарты з роду Агідаў, які кіраваў у 491—480 гг. да н. э. Стаў знакамітым пасля бітвы пры Фермапілах, дзе гераічна абараняўся ад персаў ды загінуў разам з асабістай гвардыяй у трыста спартанцаў.

⁴³ Дэмакрыт (ст.-грэц. *Δημόκριτος*, 460 г. да н. э. — каля 370 г. да н. э.) — старагрэцкі філосаф, адзін з пачынальнікаў атамістыкі і матэрыялістычнай філасофіі.

⁴⁴ Пратагор (ст.-грэц. *Πρωταγόρας*, каля 490 г. да н. э. — каля 420 г. да н. э.) — старагрэцкі філосаф, адзін з першых сафістаў.

⁴⁵ Эсхіл (ст.-грэц. *Αἰσχύλος*, 525 г. да н. э. — 456 г. до н. э.) — старагрэцкі драматург, бацька еўрапейскай трагедыі.

⁴⁶ Еўрыпід (ст.-грэц. *Εὐριπίδης*) — старагрэцкі драматург, прадстаўнік новай атычнай трагедыі, у якой псіхалогія пераважае над ідэяй боскага наканавання.

⁴⁷ Сафокл (ст.-грэц. *Σοφοκλῆς*, 496/5—406 гг. да н. э.) — афінскі драматург, трагік.

⁴⁸ Перыкл (ст.-грэц. *Περικλῆς*, каля 494[1]—429 гг. да н. э.) — афінскі дзяржаўны дзеяч, адзін з «бацькоў-заснавальнікаў» афінскай дэмакратыі, знакаміты аратар і ваявода.

Была толькі адна мараль, скіраваная ўнутр, — яна звалася Дзяржавай, ды скіраваная на вонкі, — яна звалася Перамогай. Дзяржава — гэта горад, і яна застаецца горадам, ніколі не сягаючы далей. Разгледзім адзін пэўны год у Афінах. Накірунак унутр: усіх, хто не меў афінскага паходжання, пазбаўлялі грамадзянскіх правоў і маёмасці, дзесяць працэнтаў выкрасленыя са спісаў. Зямля і маёмасць павінны канцэнтравалася, гэтакі гарадскі расізм. Кірунак на вонкі: заключаны дэласка-атычны звяз³⁹, вядома, з элінскімі дзяржавамі, але саюз — гэта звязка! Уладу маюць Афіны! Зараз усе гарады са звязу мусілі ісці судзіцца ў Афіны, плаціць даніну, якую Афіны ўсталююць, у ненадзейныя гарады або гарады пад персідскай пагрозай адпраўляюцца афінскія гарнізоны і каменданы. Трыеры кантралююць мора, элінскія парты блакуюць, сцены зносяць, забіраюць зброю, палонных кляймаць, як рабоў, суседнія гарады і выспы знішчаюцца. Падчас Дыянісій⁴⁰ прадстаўнікі іншых гарадоў мусілі праносіць перад афінянамі ды іх гасцямі дошкі з іх данінай, дэманстраваць золата і срэбра. І ўсё гэта — у цывілізаваную эпоху грэцкай гісторыі. У той жа час на гэтых шэсцях збіраліся сродкі для асірацелых дзяцей загінулых у вайне афінскіх грамадзян.

Наступны выпадак вельмі цікавы для разумення псіхалогіі гэтых вышэйшых слаёў: пасля перамогі пры Саламіне і пасля падзелу здабычы эліны хацелі вызначыць і ўзнагародзіць таго, хто паказаў сябе лепшым за ўсіх падчас вайны. І калі прыбывалі кіраўнікі атрадаў, кожны з іх атрымліваў адзін голас у алтары Пасейдона, каб вызначыць першага і другога сярод іх. І кожны аддаваў голас сабе, бо верыў што ёсць лепшым за ўсіх, нават лепшым за Фемістокла, лепшым за Эўрыбіяда⁴¹, за Леаніда⁴²! Таксама трэба памятаць, што, калі ў часе бітвы грэцкія караблі параўноваліся адзін з адным, людзі на іх крычалі, зневажалі адваротны бок і ўсяляк прыніжалі. З гэтага ўсяго паўставалі вялікія перамогі грэкаў.

Дэмакрыт⁴³ пісаў, што гэтаксама як стваралі законы супраць шкодных драпежнікаў і змей, трэба рабіць тое ж і з людзьмі, шкоднымі для дзяржавы. І Пратагор⁴⁴ змусіў пана Бога прамовіць наступныя словы: «*Выдай ай ад майго імя закон, паводле якога належыць знішчаць чалавека, які не мае ўяўлення аб прыстойнасці і без пачуцця справядлівасці, бо гэта як ракавая язва грамадства*». І з гэтага паўстала «пятае стагоддзе», наймацнейшае ззянне белае расы, Міжземнамор'я. У наступныя пяцьдзесят гадоў пасля бітвы пры Саламіне ўсё гуртавалася вакол яе: Эсхіл⁴⁵ б'ецца побач, Еўрыпід⁴⁶ нараджаецца падчас вайны на выспе, Сафокл⁴⁷ танчыць з юнакамі ўрачысты гімн Перамогі. Тут завяршаецца Перамога эліна: Улада і Мастацтва, тут завяршаецца Перыкл⁴⁸, пакуль не прыйшла чума і тыраны, тут дасягаюць дасканаласці абодва пакаленні, над якімі заўсёды ўздываюцца дзве рэчы для нашэння ды ўзлёту — Паходні і Вянкі.

III. ШЭРАЯ КАЛОНА БЕЗ БАЗЫ

За стракатым панэлінскім сілуэтам Грэцыі, шэрай калонай, прастакутнай бажніцай, лагерам мужчын на правым беразе Эўрота⁴⁹ стаіць дарыйскі свет. Дарыйцы любяць горы, іх нацыянальны Бог — Апалон, Геракл — першы Цар, Дэльфы⁵⁰ — Святыня. Яны адмаўляюць пялюшкі і купаюць дзяцей у віне. Яны — носьбіты сівое даўніны, старое мовы. Дарыйскі дыялект быў адзіным, што ўжываўся яшчэ і ў часы рымскага валадарання, пры імператарах. Дарыйская мара — Строгае выхаванне і Вечная Маладосць, Богападобнасць, Моцная Воля, велізарная арыстакратычная вера ў Расу, Клопат пра ўвесь Род, большы, чым пра сябе. Яны носьбіты старое Музыкі і старых інструментаў: у кіфарэда Цімафея з Мілета забралі інструмент і адрэзалі на ім чатыры лішнія струны, бо ён павялічыў іх лік з сямі да адзінаццаці, а самога павесілі. Іншаму музыку дзве струны дзевяціструннага інструменту выцягнулі праз ніз з дапамогай сякеры — можна мець толькі сем старажытных струнаў. «*У агонь спінявую трубку*», — крычыць услед флейце Працін⁵¹, бо яна паводле новай моды захацела кіраваць хорам, замест таго, каб, як раней, падпарадкоўвацца яму.

У храмах яны вешалі кайданы і ланцугі для ворагаў, а Багоў прасілі пра землі суседзяў. Іх валадарства было перадусім уладай па-за ўсялякай мерай, вайну яны вядуць супраць

⁴⁹ Эўрот (ст.-грэц. *Ευρώτας*) — рака ў Грэцыі, на якой стаіць горад Спарта.

⁵⁰ Дэльфы (ст.-грэц. *Δελφοί*) — старагрэцкі горад у паўднёва-заходняй Факідзе, агульнагрэцкі рэлігійны цэнтр з храмам і аракулам Апалона. У Дэльфах адбываліся Піфійскія гульні.

⁵¹ Працін — грэцкі трагік з Фліунта, які адрадзіў сатырычную драму і каля 515 г. да н. э. наноў увёў яе ў Афінах. У адзіным фрагменце з яго 50 страчаных драмаў ён адводзіць галоўную ролю слову ў параўнанні з музычным суправаджэннем на флейце.

«Храм Канкордыі» — адзін з найлепей захаваных дарычных храмаў у свеце. Знаходзіцца ля горада Агрыджэнта, Сіцылія, збудаваны ў 450—440 гг. да н. э.

Фрагмент
мармуровай статуі Аполлона
з заходняга франтону
храма Зеўса ў Алімпіі.
Суровы стыль,
460—450 гг. да н. э.

любой краіны, якую захочуць. Сто адабраных мужчынаў удзень і ўночы нясуць варту і з усяго быдла, якое рэжуць, яны атрымліваюць скуру і філей, падчас трапезы ім даюць ежу першым і яны могуць атрымаць яшчэ раз столькі ж, колькі і астатнія. Каралеўская ўлада спадчынная, дзевяцьсот гадоў валадарылі Геракліты, і ворагі не адважваліся ўздымаць на іх руку ў бойцы, каб не прагнавіць Багоў, падчас іх смерці вершнікі разносілі навіну па ўсіх кутках лаконскай краіны, а жанчыны ў гарадах білі ў катлы.

Дарыйскі свет — гэта супольныя трапезы, каб заўжды быць гатовымі. Пятнаццаць мужчынаў, і кожны прыносіць свой кавалак: сыр, інжыр, ячменны хлеб, здабыча палявання, ніякага віна. Выхаванне мае толькі адну мэту: змаганне і падпарадкаванне. Юнакі спяць голымі на чароце, які мусяць нарваць у Эўроце без нажа, ядуць мала і хутка, а калі хочуць дадаць нешта да беднага рацыёну, мусяць красці з дамоў і сядзібаў, бо

салдат живе рабункам. Зямля падзеленая на дзевяць тысячаў частак, што перадаюцца ў спадчыну, але прыватнай уласнасці няма, усе ўчасткі аднаго памеру і неад’емныя. Ніякіх грошай, апрача жалезных, няма. Жалезныя ж маюць вельмі значную вагу ды аб’ём, і сума ў дзесяць мінаў (каля шасцісот марак) ужо вымагала асобнага пакою ў доме і возу з двума коньмі для перасоўвання. Усе астатнія дзяржавы навокал мелі сярэбраныя і залатыя грошы. Але і гэтае жалеза непрыдатнае для іншага ўжывання — раскаленае, яно было апушчанае ў воцат, і таму стала размякчэлым. Як дзевяцьсот гадоў існаваў каралеўскі род, гэтак заставаліся аднолькавымі рэцэпты для кухараў і пекараў. Забарона на замежныя паездкі, забарона ўезду для іншаземцаў. Пяхота ў тыя часы таксама складалася з наймацнейшых ваяроў — гаплітаў, цяжкаўзброеных жаўнераў з дзідамі. Дзевяць тысячаў спартанцаў панавалі над пераўзыходнымі іх паводле колькасці ў дзесяць разоў карэннымі вяхарамі. Падчас пакарання смерцю адзін забіты спартанец быў роўны дзесяці ілотам. Гэта ўсё быў лагер, хутка перасоўнае войска, і калі шчыты ды шаломы сутыкаліся ды грымелі аб камяні, гэта быў іхны марш. Ніколі не паведамлялася колькасць загінулых, нават пасля пераможных баёў. Гора было тым, хто «здрыжэў». Арыстадэм, які «дрыжэў», адзіны, хто выжыў пасля бітвы пад Фермапіламі⁵², паказваў пазней у бойцы пры Платэях вышэйшую мужнасць, але застаўся «бяззліўцам», бо ў вачах усіх проста апантана шукаў смерці з прычыны ранейшага сораму.

Дарыйскі — любы кшталт антыфемінізму. Дарыйскі мужчына замыкае хатнія запасы на ключ і забараняе жанчынам назіраць за спаборніцтвамі: тую, хто наважыцца перайсці праз Алфей, скідваюць са скалы. Дарыйцам была знаёмая любоў да юнакоў, каб герой быў заўжды побач хлопцам. Гэта любоў вайсковых паходаў, і гэтакія пары стаялі, як сцяна, і паміралі разам. Гэта была эратычная містыка — рыцар абдымаў хлапца, як жонку, і вучыў адмысловасці, далучаў яго да сваёй дабрачыннасці⁵³. Дарыйцы таксама выкрадалі юнакоў: рыцар забіраў хлапца з сям’і, а калі яна была супраць — гэта быў вялікі сорам, і ён помсціў крывёю. Для хлапца, аднак, таксама сорам не мець апекуна. Гэта азначае не быць пакліканым да Героя. Яны сустракаліся ў святых месцах, прыносілася ахвяра, рыцар адорваў хлапца рыштункам і келіхам, і да трыццаці год апякаў яго ды выконваў за яго праўныя справы, а калі юнак рабіў нешта нягоднае, то пакаранне накладалася на рыцара, а не на юнака.

Калі дарыйцы працуюць над каменем, ён застаецца нефарбаваным. Постаці аголеныя. Дарыйскае — гэта скура, але вельмі рухомая, на цягліцах, на мужчынскім целе. Цела, пацямнелае ад сонца, алею і пылу, скрабкоў і халоднае вады, звычайнае да паветра, у выдатнай форме.

Кожны мускул, кожны падвяночак, суставаў адпрацаваны, адладжаны, узгоднены — усё цэльнае, ваяўнічае, але вытанчанае. Гімназіі былі школамі, дзе гэта ўсё паўстала і якія пашырыліся па ўсёй Грэцыі. Платон, Хрысіп, паэт Цімакрэон былі спачатку барацьбітамі, пра Піфагора ішла слава, што ён атрымаў першы прыз у кулачным баі, Еўрыпід таксама уганараваны вянкам у Элеўсіне як барацьбіт. Цела сведчыла: нявольніцтва альбо валадаранне. Аднойчы Агесілай, вялікі спартанец, загадаў расправуць палонных персаў, каб вярнуць дух свайму войску. Грэкі, гледзячы на іх бляклыя, слабыя целы, смяяліся і потым ішлі на сваіх ворагаў поўныя пагарды. Паўз усю Грэцыю ішоў дарыйскі ўплыў: прыгожыя целы. Усе святы Багоў, усе вялікія фестывалі ператвараліся ў конкурсы прыгажосці. Абіралі найпрыгажэйшых старых, каб яны неслі галіны ў храмы, у Элідзе — найпрыгажэйшых мужчын, каб яны прыносілі святыя дары Багіне. Вялікія целы — у Спарце, падчас гімнапеды⁵⁴, калі знакамітыя грамадзяне і вайскоўцы былі недастаткова высокага росту, яны павінны былі ісці ў харавой працэсіі ў асобнай, бакавой калоне. Лакедэманійцы прысудзілі, паводле Тэафраста, пакаранне іхнаму цару Архідаму, бо ён ажаніўся з невысокай жанчынай, што нарадзіла б яму лялечных царкоў, а не цароў. Аднаго перса, сваяка Ксеркса, што памёр у Грэцыі, які быў найвялікшы ў персідскім войску, грэкі ўшаноўвалі як паўбога. Сярод барацьбітоў, якіх апяваў Піндар, былі волаты: адзін нёс на плячах быка, іншы спыняў вазы, яшчэ адзін кідаў цяжкі дыск вельмі далёка — і родныя грамады іх ушаноўвалі. Цела для натуральнай селекцыі — закон вызначаў узрост для ўзяцця шлюбу і лепшую дату для зачацця. Як на конных заводах, няўдалы

⁵² Бітва ў Фермапілах (ст.-грэц. *Μάχη τῶν Θερμοπυλῶν*) — бітва ў верасні 480 г. да н. э. у часе грэка-персідскай вайны 480—479 гг. да н. э. у цяжкім Фермапілы.

⁵³ Плутарх, Эліян і шэраг іншых аўтараў сцвярджаюць, што гэтая любоў мела ў Спарце чыста платанічны характар; уступаць з юнакамі ў фізічную сувязь лічылася ганьбаю і вінаватая асуджалася на выгнанне.

⁵⁴ Гімнапеды (ст.-грэц. *Γυμναδία*, ад ст. — грэц. *γυμνός* ‘аголены’, ‘няўзброены’ і *παῖς* ‘моладзь, юнацтва’. У старажытнай Спарце штогадовае святкаванне ў гонар суайчыннікаў, загінулых на вайне, у часе якога аголеныя юнакі ў танцы спаборнічалі ў атлетычных і вайсковых здольнасцях.

прыплод знішчалі. Цела для Вайны, цела для Свята, цела для Заганаў, і, ўрэшце, цела для Мастацтва — гэта было дарыйскае сям'я і элінская гісторыя.

Элінскае разуменне Лёсу было дарыйскім: жыццё трагічнае, але яно суцільнае Мерай і Ёстрыманнем. Дарыйскае ў Сафокла: «добра, калі смяротны не хоча пераўзыхаць тое, што дадзена чалавеку». Дарыйскае ў Эсхіла: Праметэй тытанічны, з праклёнамі і клятвамі развітваецца ён з Сусветам і Эфірам, рабце Багоў і ўсё адно паўсюль застаецца здабычай Мойры⁵⁵, Кону, Меры, моцна трымае яго і куды Раўнавага, нідзе не адпускае суровая Парка⁵⁶. З Еўрыпідам пачынаецца чалавек, элінізм, гуманізм. З Еўрыпідам пачынаецца крызіс, гэта час заняпаду. Міф вычарпаны, Жыццё і Гісторыя робяцца тэмай. Дарычны свет быў мужчынскі, а цяпер ён эратызуецца, пачынаюцца любоўныя пытанні, жаночыя п'есы і назвы: Медэя, Алена, Алкеста, Іфігена, Электра, і сканчаюць гэтую серыю Нора і Геда Габлер⁵⁷. Пачынаецца псіхалогія. Прыходзіць час, калі Багі становяцца малымі і вялікія людзі слабымі, усё становіцца штодзённым, пасярэднясцю Бернарда Шоў. «Ты навучыў людзей балбатні і красамоўству, — кажа ў «Жабах» Арыстафана Эсхіл супраць Еўрыпіда, — праз цябе спусцелі палестры, паралійцы не слухаюць начальнікаў, а калі я быў жывы, яны толькі і рабілі што прасілі хлеба ды крычалі: за работу! І ўсё дзякуючы табе, Еўрыпід! І нават паходню панесці бегучы няма каму, бо ніхто ўжо не можа».

Знікла гімнастычнае выхаванне — і разам з ім знік дарыйскі свет, Алімпія, шэрыя калоны і добрыя прароцтвы аракулаў. Еўрыпід скептычны, адасоблены і атыстычны, агульныя паняткі ў яго з'яўляцца ўжо ізаляванымі: «Дабро», «Маёмасць», «Адукацыя», «Рацыя». Ён пацыфіст і антыгерой, выступае за мір і супраць сіцылійскай экспедыцыі. Ён разарваны і геніяльны, спрэс песімістычны і безумоўна дэманічны. Ён ідэнтычны з велічынёй і духам элінскага нігілізму, што пачаўся напрыканцы часу Перыкла, цяжкага крызісу перад канцом грэцкай эпохі: з мармуровых на вяршыні замкавай гары, пад ударамі Фідыева разца, у бялізне ды ззянні квітнеючай прыгажосці ўзводзіцца ў вобразе Афіны Палады⁵⁸ яшчэ ніколі недасяжны, дасканалы, высокі класічны Стыль, але ў сваіх дамах грамадзяне-касмапаліты ўжо трымаюць малпаў, бавяцца каласальнымі фазанамі, а персідскія паўліны вабяць лакадэманянаў да гандляроў птушкамі, і на птушыныя баі ды замест містэрыі вабяць вольных і метэкаў⁵⁹ у тэатр.

Дарыйскі свет быў найвялікшай грэцкай мараллю, ваяўнічым Парадам і Ёладай, што сыходзіла ад Багоў. Легенды гэтага свету не ведаюць нічога пра запасы, скарбы, глыбокія пячоры, іхныя пачуцці скіраваныя не да золата, а да святых рэчаў — магічнай зброі з рук Гефеста, Залатога Руна, пацерак Гармоніі ды скіпетра Зеўса. Спарце: для чалавека яна была непазбежным Конам. Гэта людзі, што вельмі вылучаліся з астатніх грэкаў, былі вельмі аддаленыя духоўна і ледзь маглі з імі камунікаваць. Паўсюль блытным святлом гарэла гэтая суворасць: іхны Бог вайны быў выяўлены ў кайданах, каб заставаўся заўсёды ім верным. У Афінах было падобнае з Нікай, якую пакінулі бяскрылай. Ваяводамі амаль усіх грэцкіх войскаў былі збольшага спартанцы, але спартанец пачуваўся дрэнна паўсюль, дзе не выступаў як пераможны змагар. Ён быў «сярэднявечным чалавекам», «выхаванцам Лікурга»⁶⁰, яму было забаронена правяраць законы, гэта быў чалавек з вартавой будкі і гімнаст, адсюль і выраз: *Spartam nactus es, hanc orna*⁶¹. Спарта — гэта твая радзіма, таму ўслаўляй яе, клапаціся аб ёй, ты і Спарта — вы ўдвох разам, адныя ў грэцкім свеце.

Яшчэ адна гісторыя з Герадота пра дарыйскую якасць, гэтую чужую Усходу ды ўсяму астатняму свету. Пасля Фермапілаў да персаў прыйшло некалькі пераможцаў, некалькі мужчын з Аркадыі. Персы прывялі іх да цара і спыталі, што робяць эліны зараз. Тыя адказалі, што грэкі святкуюць алімпійскае свята і ладзяць спаборніцтвы ў барацьбе. Персы спыталі пра прыз у спаборніцтвах, і грэкі адказалі, што пераможца атрымлівае аліўкавую галінку. Пачуўшы гэта, адзін з персідскіх начальнікаў сказаў, не здолеўшы трымаць: «Гора табе, Мардоній, супраць якіх жа людзей ты вядзеш нас у бойку, што ў іх спаборніцтвы праходзяць не дзеля грошай, а дзеля адмысловасці». Гэтая адмысловасць, гэты вянок, гэтыя спаборніцтвы ў барацьбе паміж вялікімі бітвамі — гэтак за панэлінскім сілуэтам выступаў дарыйскі свет.

⁵⁵ Мойры (ст.-грэц. *Μοῖρα* ад *μοῖρα* 'доля') — грэцкія багіні лёсу.

⁵⁶ Паркі (лац. *Parcae*) — тры багіні лёсу ў рымлянэ, адпавядалі мойрам старажытных грэкаў.

⁵⁷ Нора і Геда Габлер — гераіні п'ес нарвежскага драматурга Генрыка Ібсена.

⁵⁸ Палада (ср. — грэц. *Παλλάς*) — у старагрэцкай міфалогіі — малочная сястра Афіны, дачка Трытона, выпадкова забітая Афінай яшчэ ў дзяцінстве. Паводле адной з версій гэтае імя стала часта ўжываным эпітэтам Афіны Палады.

⁵⁹ Метэкі, метойкі (ст. — грэц. *Μέτοικοι* 'прыхадні') — ў Старажытнай Грэцыі — клас непаўнапраўных жыхароў Атыкі. Метэкамі былі іншаземцы, якія сяліліся ў Афінах на працяглы час, а таксама адпушчаныя рабы.

⁶⁰ Лікур (ст. — грэц. *Λυκοῦργος*) — спартанскі заканадаўца, якому прыпісвалася запаткаванне палітычнага ладу ў Спарце, што існаваў цягам некалькіх стагоддзяў.

⁶¹ У Спарце нарадзіўся — упрыгожвай яе справай (лац.).

Паміраючы ваяр.
Фрагмент скульптуры
з усходняга фронтона храма
Афіны-Афаі на выспе Эгіна.
Суровы стыль, створана
каля 490—480 гг. да н. э.

Афіна кіруе бітвай
паміж грэкамі і траянцамі.
Фрагмент скульптурнай
кампазіцыі з усходняга
франтону храма Афіны-Афаі
на выспе Эгіна

Мы жывем ужо стагоддзе у час філасофіі Гісторыі, і калі падвесці яе вынік — яна не што іншае, як жаноцкае тлумачэнне нявыкарыстаных запасаў Улады. Пэўны час мы жывем ужо ў эпоху марфалогіі культураў, высокага росквіту капіталізму і рамантыкі, дастатковай для фінансавання экспедыцый да дзікіх народаў. Ліберальны век не мог трымаць народы і людзей у полі зроку (слова «трымаць», пэўна, было б надта жорсткім для яго), не мог бачыць сілу. Адносна Грэцыі гэта гучала так: Спарта была сумнай ардой ваяроў, кастай салдатаў, без культурнага пасылу, грэцкай перашкодай, «усё паўставала супраць яе ўлады». Але сучаснае антрапалагічнае вучэнне прыныцае, што паўстае як новая навука, заўважае акурат у сіле і ў мастацтве дзве вялікія роднасныя стыхіі антычнага грамадства.

Грэцкая цывілізацыя ў любым выпадку вучыць наступнаму: скульптура расквітнела ў той самы момант, калі і грамадскія ўстановы, ў якіх можна ўдасканальваць цела, а яны ўзняліся ў Спарце. Гэта момант, калі галава яшчэ не мела большага значэння за корпус альбо члены, твар не скрыўлены грывасамі, не апрацаваны дасканалы, яго лініі толькі дапаўняюць іншыя лініі ды плашчыні. Выраз не задумлены, а, хутчэй, непарушны, амаль згаслы. Агульная постаць і сукупны рух, то бок Прырода, — гэтка сэнс фігураў, гэта статуі целаў, у іх яшчэ няма душэўных элементаў. Гэта выявы членаў гімназістаў, ваяроў, барацьбітоў. Гэтка статуя цвёрдая, шмат ваżyць, вакол яе можна абысці, і глядач будзе усведамляць яе масу, статуя голая; а вось ідзе атрад з купання і з бегу, таксама аголены, і можна параўнаць — гэта развівае ды выходзіць гледача.

Гэта час, калі аркестр, дагэтуль не вельмі ясна вызначаная дзея для пахаванняў, маршаў юнакоў, імправізацыйных песенек альбо песень хвалебных ці помслівых яднаецца разам з лірычна-музычнай паэзіяй, з гімнастыкай, пачатковай клеткай спаборніцтваў. Гэта ўсё адбываецца ў дарыйцаў у Спарце. Тут яно ўсё зрастаецца, салдацкі дух адшліхтоўвае ўсё разам, звязвае ўсё адно з адным. Адсюль культура праносіцца ваяводамі ва ўсю астатнюю Грэцыю. Хор, статуі, але таксама музыка. Дарыйцы былі з натуры вельмі музыкальнымі, мелі выдатны слых, вольна спявалі і пры гэтым умелі рухацца. У народзе былі пашыраныя нязменныя тыпы мелодый, гэтак званыя «намоі», старажытныя песні, напевы для піроў, песні ткачоў, песні кудзелі, песні жнярака, песні карміліц, песні пастухоў. Сюды ж адносяцца старажытныя танцы, адзін назваўся «Высыпанне збожжа», другі — «Уздыманне шчытоў», трэці — «Совы». Сёння мы не можам ужо ахапіць большасць старой музыкі, у якой словы і таны ўвайшлі ў метрычна-меладучную звязку, не можам перажаць яе цалкам, гэта было адмысловае спалучэнне музыкі і гімнастыкі, танца і мімічнай дзеі, якія называлі гімнапедыямі і якія былі ўзнятыя на панэлінскі ўзровень Такетам з Спарты ў часе 28-й Алімпіяды. Гэта былі паэмы для хораў, яны суправаджаліся рухамі, якія сталі вытокамі для больш высокіх форм лірыкі і трагедыі, і каб разумець гэта напоўніцу, мы мусім зважаць, што гэта з'явілася ў Спарце. Спарта называлася «найбагацейшай на спевы сярод усіх грэцкіх дзяржаваў», гэта быў музычны цэнтр, тут у 676 г. да н. э. музыка была ўлучана ў Спаборніцтва як Мусічны Агон⁶², тут былі сабраныя разам розныя народныя манеры спеву з розных дарычных мясцовасцяў ды арганізаваныя паводле мастацкіх правілаў, тут быў пакладзены пачатак усеагульнай сістэмы ладоў. З 645 г. да н. э. тут існаваў Заканадаўца музыкі, яна стала юрыдычна замацаваным навучальным прадметам і павінна была практыкавацца ўсімі жыхарамі Спарты да трыццацігадовага ўзросту. Усе мусілі граць на флейце, праз паэзію і спевы законы перадаваліся нашчадкам, і ў бітву рушылі пад гукі флейты, ліры⁶³ ды кіфары⁶⁴. «Трапная ігра на кіфары папярэднічае мячу», — спяваў Алкман⁶⁵.

Усё гэта вялікі Горад салдат нёс разам са сваімі ваярамі праз усю Грэцыю: дарыйскую Гармонію, высокую харавую Паэзію, чын Танцу, будаўнічы Стыль, суровы салдацкі парад, поўную Аголенасць барацьбітоў ды ўзведзеную да сістэмы Гімнастыку. У дзевятым стагоддзі рух пашырыўся, пачалі аднаўляцца перарваныя Гульні, і ад 776 г. Алімпіяда стала эрай і цвёрдай кропкай, што звязвала ланцугом гарады і часы. Спартанскім пакліканнем было непадзельнае адзінства спорту, музыкі, паэзіі, гімнастыкі, спаборніцтваў ды ста-
туй пераможцаў. Навы і звычай Лакедэмона⁶⁶ выціснулі гамераўскія. Хутка ўжо не

⁶² Агон (ст.-грэц. *ἀγών*) — змаганне або спаборніцтва ў старажытных грэках, агонамі пераважна называліся гульні, якія адбываліся з нагоды рэлігійных або палітычных святаў. Мусічны агон — музыкальнае спаборніцтва.

⁶³ Ліра (ст.-грэц. *λύρα*) — струнны шчыпковы інструмент.

⁶⁴ Кіфара (ст.-грэц. *κithára*) — старагрэцкі струнны шчыпковы музычны інструмент, найбольш важная ў антычнасці адмена ліры.

⁶⁵ Алкман (ст.-грэц. *Ἀλκμάν*, 2-я пал. VII ст. да н. э.) — старагрэцкі паэт, прадстаўнік харавой лірыкі і адзін са стваральнікаў канонаў грэцкай паэзіі.

⁶⁶ Лакедэмон (ст.-грэц. *Λακεδαίμων*) — персанаж старагрэцкай міфалогіі, сын Зеўса і пляяды Таігеты, паводле падання заснаваў Спарту, і таму яго імя стала сінонімам гэтай краіны. Лакедэманяне — спартанцы.

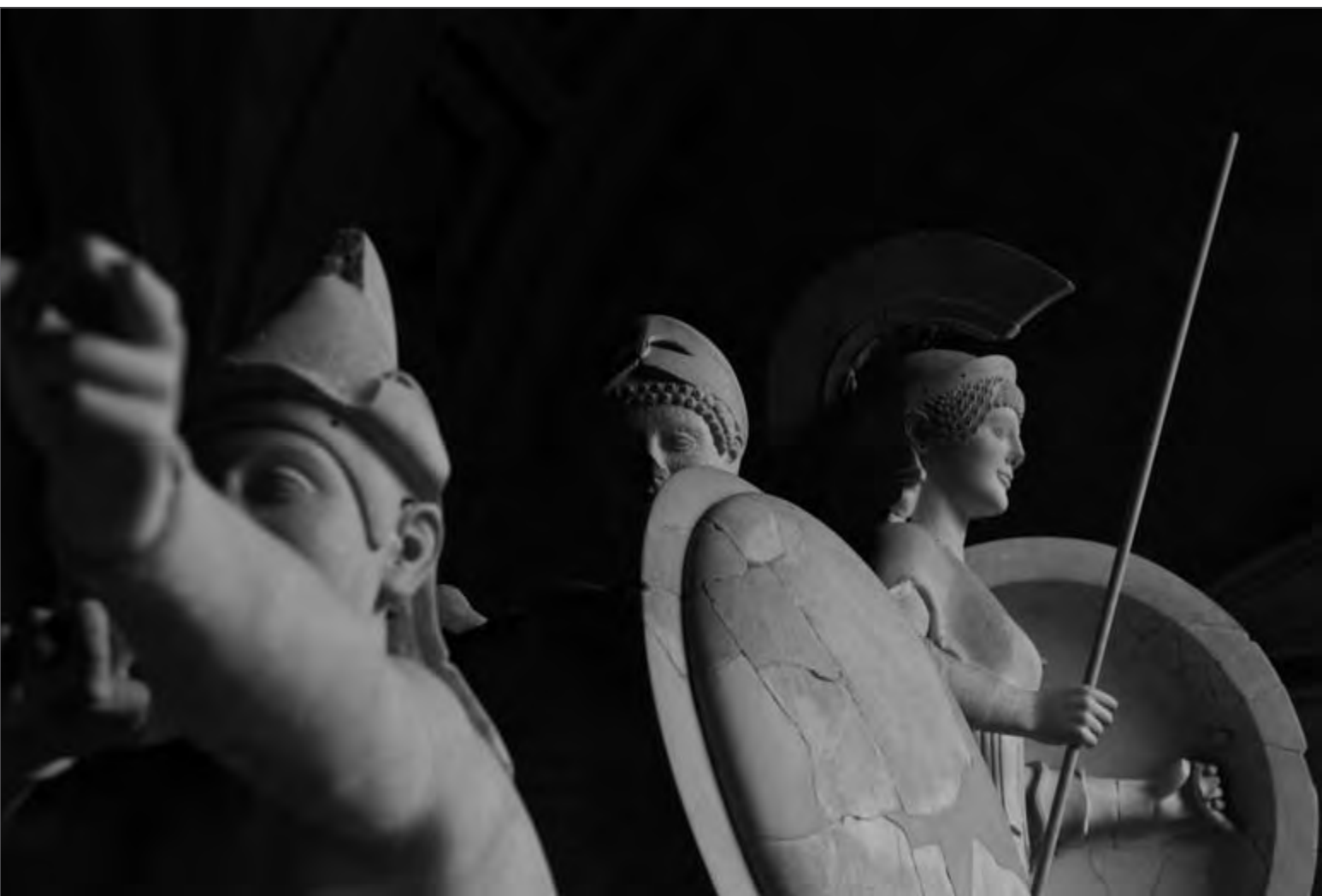
застаецца гарадоў без гімназій, наяўнасць гімназіі становіцца адной з абавязковых рысаў грэцкіх гарадоў. З гэтых чатырохкутнікаў з порцікамі і алеямі платанаў, побач з крыніцамі альбо ручаямі, паўставала Акадэмія і высокая Філасофія ў ёй. Пазней у Грэцыі нават казалі, што спартанцы тройчы ратавалі гібеючую грэцкую музыку, і Спарта выяўлялася ў выглядзе жанчыны з лірай. Менавіта гэтая Спарта, дзе быў створаны першы будынак для музычных і драматычных прадстаўленняў, круглы будынак з намётавым дахам, які з'явіўся на Карнейскіх гульнях з 26-й Алімпіяды. Пазней гэты прыклад перанялі і ў іншых гарадах, але спартанскі будынак стаў узорам і для Афінаў для будынкаў Адэёна і Тэатрона.

Але найбольш значным здаецца выяўленне апаланічна-спартанскага духу ў пластыцы. Скульптура, спачатку драўляная, затым у метале, слановай косці і мармуры, павольна, крок за крокам і троху адасобена суправаджае культываванне прыгожага цела ў Грэцыі — гэта развіццё дарыйска-элінскага свету. Спачатку цалкам натуралістычнае, ўзніклае па загадзе і заданні. Потым усё больш пераймаліся законы з самога матэрыялу, вечнага матэрыялу — каменю. Анатомія аголенага цела, што вывучалася ў гімназіях і на пляцоўках для барацьбы, дала адмысловае валоданне вачыма, у выніку ўнутраны вобраз пазбаўляецца ад усяго выпадковага і абрыс Багоў ды Пераможцаў паўстае больш вольным. Мацней і мацней становіцца грэцкая цывілізацыя, усё больш гераічнай і небяспечнай яе гісторыя («трагічны век»), ўсё больш глыбокай, неабходнай становіцца ўнутраная сувязь ды знешняе падпарадкаванне скульптурнай фігуры. Больш не працуе вока — працуе закон, дух. Тут развіваюцца суадносіны, што доўжыліся чатырыста гадоў: суадносіны грамадскага гвалту і мастацтва, суадносіны гераічнага настрою, паводзінаў ды ўчынкаў, ад бітваў пры Марафоне і Саламіне да формаў апошняга стылю Парфёна⁶⁷. Тут можна насамрэч казаць пра нараджэнне мастацтва з улады, у працэсе гісторыі статуі, і ў гэтым месцы ў любым разе.

Гэткай была Спарта, гэта была першая кропка, першая клетка грэцкага духу. Вышэйзгаданы факт не супярэчыць, аднак, таму, што спартанец як чалавек быў досыць чужы ў астатнім грэцкім свеце. Спарта назаўсёды засталася тым, у якой якасці была заснаваная, — горад ваяроў, тады як усе іншыя гарады зрабіліся панэлінскімі, сіцылійскімі або азіяцкімі. Зноў і зноў акрэсліваць ды пільна ахоўваць межы — гэта адна з містэрый улады, паводле якой існавала Спарта, і ёй удалося здабыць апошнюю перамогу, даўшы памерці Грэцыі ў тым горадзе, дзе яна пачыналася. Адчуванне велічыні Дарыйскага свету насамрэч цягнецца праз стагоддзі і праз усе палітычныя супольнасці, своеасаблівы смутак па Спарце заўжды заставаўся ў Грэцыі! «Лаканізонты», альбо прыхільнікі Спарты, і тыя, хто захапляўся спартанскім стылем, заўжды былі ў Афінах. У цяжкія часы яе зноў і зноў называлі «выхавацелькай», і вельмі цікава, што Платон, духоўна апошні дарыец, і ў часе разладу яшчэ раз узнавіў змаганне супраць індывідуалізму, спакуслівай меланхоліі ў мастацтве, «салодкай Музы», «мастацтва святлацені», каб выступіць за «грамаду» і «разумныя думкі», «умеркаванае жыццё», «горад з бездакорнымі законамі». Ён выказвае гэты смутак па Спарце ў дыялозе «Феаг» ад імя дабрачыннага мужчыны: «У цудоўнай гармоніі яго словаў і ўчынкаў зноў пазнаецца дарыйская манера, адзіная сапраўды грэцкая». Гэта было праз пяцьсот гадоў пасля Лікурга. Адсюль таксама можна зразумець ягоныя сапраўды спартанскія словы супраць мастацтва, амаль незразумелыя ў вуснах стваральніка экстрэмальна ідэалістычнай карціны свету: «Калі ты, Глаўкон, сустрэнеш панегірыстаў Гамера, якія сцвярджаюць, што гэты паэт стварыў Эладу, то ведай, што ён быў, вядома, самы красамоўны і першы сярод трагічных паэтаў, але ў дзяржаве трэба прымаць толькі тую частку паэтычнага мастацтва, якая стварае хваласпевы Багам ды найлепшым мужчынам». Так каза гэты высокі інтэлектуал, вялікі мастак і першы носьбіт цяжкага псіхафізічнага падзелу, прорву якога не змаглі закрыць цэлыя дзве тысячы гадоў. Значыць, гэтак вуснамі гэтага глыбокага, трансцэндэнтнага, запозненага чалавека, праз усю крытыку пазнання і дыялагічна-артыстычную вытанчанасць, яшчэ раз прамаўляе мужчынскі лагер на правым беразе Эўрота, прамаўляе Спарта, прамаўляе Улада.

⁶⁷ Парфенон (ст.-грэц.

Παρθενών 'дзева; чысты') — помнік антычнай архітэктуры, храм, размешчаны на афінскім Акрополі галоўны храм Афінаў, прысвечаны апякунцы гэтага горада і ўсёй Атыкі, багіне Афінэ-Цнатлівай (*Ἀθηνᾶ Παρθένος*). Збудаваны ў 447—438 гг. да н. э. архітэктарам Калікратам паводле праекта Ікціна ды аздоблены ў 438—431 гг. да н. э. пад кіраўніцтвам Фідыя.

Бітва паміж грэкамі
і траянцамі. Фрагмент
скульптурнай кампазіцыі
з заходняга франтону
храма Афіны-Афаі
на выспе Эгіна

Мармуровая скульптура
багіні, імаверна Персефоны,
з горада Тарас, паўднёвая
Італія. Суровы стыль,
480—460 гг. да н. э.

⁶⁸ Κάταρσις (ад ст.-грэц. *κάθαρσις* 'ўзвышэнне, аздараўленне, ачышчэнне'). Паняцце ў антычнай філасофіі, тэрмін, які азначаў ачышчальны працэс спрыяльнага ўздзеяння на чалавека розных фактараў. Слова ўжывалася ў розных значэннях: рэлігійным (ачышчэнне духа праз душэўныя перажыванні), этычным (ўзвышэнне чалавечага розуму, пачуццяў), фізіялагічным (палёгка пасля моцнага напружання).

Такім чынам, мы выводзім Грэцыю са Спарты, а грэцкі свет з дарыйска-апаланійскага элементу. Дыяніс тут зноў стаіць у межах, у якіх ён быў да 1871 году («Нараджэнне трагедыі з духа музыкі»). Грэкі былі прымітыўным, то бок схільным да ап'янення народаў, іх ушанаванне Зеўса мела аргаістычныя рысы. Вялікія хмяльныя хвалі ўзрушэння ўздымаліся ў іх перыядычна, таксама і ў Спарце, шмат катарсічнага⁶⁸ перанялі яны з культаў Крыту. Але ж разам з тым мы ведаем з фільмаў і турыстычных дзённікаў шмат прымітыўных народаў, прыкладам, негрыцянскае расы, існаванне якіх здаецца неперарывным шэрагам прыступаў ап'янення, але з гэтага не паўстае вялікага мастацтва. Між ап'яненнем і мастацтвам павінна ўвайсці Спарта, Апалон, магутная выхаваўчая сіла. Але як мы сёння ўжо не натхняемся па-вагнерыйску, маючы патрэбу ў доказах існавання Трыстана ўжо ў Фракіі, то мы глядзім у кірунку Дарыйскай краіны, а не Дыянісійскай, мы выразна пытаемся ў сябе саміх пра грэцкі свет.

Падвядзем вынікі і паспрабуем стварыць перспектыву. Мы бачым разнастайнае владарства элінаў, пабудаванае з асобных гарадоў і дзяржаў, і ў кожным з іх мы бачым нешта невымоўнае, з гледзішча прагі да ўлады, жорсткасці, карупцыі, гнюснасці, здзічэння, забойства, змоваў, эксплуатацыі, шантажа і вымагальніцтва. Сярод найвялікшых мы бачым гэтакія злачынныя тыпы, як Алквіад, Лісандр, Паўсаній, наймярзотных, як Клеахас, бачым хлусаў як ратаўнікоў дзяржавы, якіх у святочнай калясніцы вязуць у Прытаней⁶⁹, дзе яны піруюць, як Дыяклеід, віж па справе абапаганьванні гермаў⁷⁰, які тут жа прызнаўся, што схлусіў. Мы бачым падман, які просіць даравання, прыўкрашаны — не заўважылі кляймо на мяхах з дзяржаўнымі грашыма, і трыста талантаў зніклі; непрыўкрашаны, нахабны, як крадзёж проста з касы; публічна легалізаваны, капіталістычны: «*трыбуна аратара — гэта залаты ўраджай*» — гэтка была прымаўка, яна мела на ўвазе «таемны подкуп дзяржаўных аратараў». Мы бачым прадажных суддзяў: апраўданне забяспечана, нават калі вонкі тырчаць ручкі крываваых нажоў, водкуп ад нежаданах працэсаў, сікафанты (прафесійныя і афіцыйныя даносчыкі) і контрсікафанты, якія «*носяцца тудысюды па агоры*⁷¹, *бы скарпіёны з узнятымі джаламі*». Цэлыя пакаленні, цэлыя сістэмы. «*Я — сведка ў працэсах на выспах, сікафант і віж. Корпацца ў зямлі я не люблю, ужо мой дзед жыў з даносаў*», — кажа адзін з герояў Арыстафана. Мы бачым прыкметы сучаснага грамадства, сучаснай дзяржавы, сучаснай улады.

Нельга казаць, што антычнасць далёкая ад нас — ні ў якім разе. Антычнасць вельмі блізкая, яна поўная ў нас, культурнае кола яшчэ не замкнёнае. Ідэалістычная сістэма якога-небудзь сучаснага філосафа бліжэй да Платона, чым карціны свету сучаснага эмпірыка; сучасны, рэлятывіны нігілізм у якасці афектыўнай позы цалкам ідэнтычны гэтак званаму піранейскаму скептыцызму⁷² III ст. да н. э. Песімізм Анаксімандра⁷³, вядомае і гэтак часта ўзгаданае яго выслоўе: «*Адкуль рэчы маюць пачатак, туды мусяць яны і вяртацца пасля, разбураючыся, паводле патрэбы, бо яны мусяць кампенсаваць за тое, каб іхныя несправядлівасці былі выпраўленыя адпаведна парадку і часу*» — гэта проста спалучае Ніцшэ з Шапэнгаўэрам. Праблема рэчы ў сабе ўздымаецца і да сёння не развязаная. Праблема развіцця бярэ свой пачатак і ў нас робіцца толькі больш забытаннай. *Ignorabimus*⁷⁴ Дзюбуа-Рэймона праходзіць праз *quod nihil scitur*⁷⁵ французскага XVI-га стагоддзя да самога лейтматыву усёй элінска-раманскай эпохі. Альбо возьмем палітычны абсяг, увесь палітычны дыскурс існуе ўжо ў пятым стагоддзі да нашае эры: «*грамадская карысць*», «*грамадзянская роўнасць*», «*партыйнае жыццё*». Аб'ектыўнае супрацьстаянне бедных і багатых, простага людзі і арыстакратыі, алігархічнага і дэмакратычнага кіравання, царскага і народнага. Былі ўжо вядомыя «народныя святы», «нацыянальныя ўрачыстасці», святкаванні «замежнага» элінства. Вяліся размовы пра «знешнія франты»: на поўначы былі мужныя і вольныя, але барбарскія дзяржавы, на ўсходзе, у Азіі — культурныя, але баязлівыя і скораныя, а мы тут у эпіцэнтры сваіх уласных палітычных прынцыпаў.

Калі разглядаць гэта ўсё не з маральнага, сентыментальнага альбо гістарычна-філасофскага гледзішча, а паводле прынцыпаў антрапалогіі, то з аднаго боку мы бачым Уладу, а побач з ёй — іншы пачатак элінскага народнага духу: Мастацтва. Як паводзяць сябе гэтыя два пачаткі, якія ў іх адносіны? Не будзем прымаць ва ўлік тое, што некаторыя мастакі пакідалі сваю радзіму з горыччу, расчараваныя і ваража настроеныя — гэта індывідуальныя рысы. Забудзьма таксама пра тое, што Фідый нібыта памёр у астросе, бо скраў слановую костку. Таксама не будзем разглядаць унутраныя крызісы і катастрофы, спаборніцтвы асобных школаў і канструкцый. Але ж будзьма глядзець на пакрысе паўсталы, цягам шматлікіх вякоў, апошні, класічны Стыль, яго з'яўленне падчас заняпаду дзяржавы і хуткі канец. Калі мы будзем разглядаць гэта, то ўбачым, як пад абаронай сваіх салдат дарыйцы ўбудовваюць грэцкую мастацкую практыку ў дзяржаву і праносць свае прынцыпы праз усю Эладу. І гэты ўнёсак улады аграмадны, але тое, што практыкаванне ў мастацтве ўвогуле мела месца і змагло пачаць гэткае развіццё, вядома, было фактам расы, пароды, вольных генаў. Як цэлае, гэта было нагэтулькі аграмадным вываржэннем новага чалавечага элементу, што можна разглядаць яго толькі як абсалют, падпарадкаваны ўласным законам, з'яву, якая сама сябе сілкавала, нічым наўпрост не

⁶⁹ Прытаней (ст.-грэц. *πρυτανεῖον*) — у старажытнай Грэцыі — дарадчы орган, дзяржаўная рада, у якой засядалі прытаны-дарадцы, а таксама будынак, дзе адбываліся паседжанні.

⁷⁰ Герма (ст.-грэц. *ἑρμα*) — чатырохгранны слуп, завершаны галавой, пачаткова бога Гермеса (адсюль паходзіць і назва), затым іншых багоў, а з V ст. да н. э. і партрэтнымі выявамі дзяржаўных дзеячаў, філосафаў і г. д.

⁷¹ Агора (ст.-грэц. *ἀγορά*) — рынкавая плошча ў старагрэцкіх полісах, якая быцца месцам агульнаграмадзянскіх сходаў.

⁷² Піранейскі скептыцызм, піранізм — вучэнне старагрэцкага філосафа Пірона з Эліды, заснавальніка антычнага скептыцызму.

⁷³ Анаксімандр Мілецкі (ст.-грэц. *Ἀναξίμανδρος*, 610—547/540 гг. да н. э.) — старагрэцкі філосаф, прадстаўнік мілецкай школы натурфіласофіі. Увёў тэрмін «закон», ужыўшы панятак грамадскага жыцця да прыроды і навукі. Анаксімандру прыпісваюць таксама адну з першых фармулёвак закона захавання матэрыі.

⁷⁴ І не ведаем (лац.). Скарочаны выраз *ignoramus et ignorabimus* (лац. 'не ведаем і не ведаемся') — словы з дакладу філосафа Эмілія Дзюбуа-Рэймона «Пра межы пазнання прыроды». Сэнс выразу заключаецца ў тым, што паводле меркавання Дзюбуа-Рэймона, мы ніколі не прыойдзем вызначанай чалавечаму духу мяжы ў пазнанні прыроды.

⁷⁵ Нічога не вядома (лац.). Назоў кнігі партугальскага філосафа Францыска Санчасы (1550—1623 гг.), дзе скептычна ацэньваў ролб навукі ў пазнанні прыроды.

⁷⁶ Вайна ўсіх супраць усіх (лац.)

⁷⁷ Якаб Буркхардт (ням. *Jacob Christoph Burckhardt*, 1818—1897 гг.) — швайцарскі гісторык культуры, які быў адным з пачынальнікаў культуралогіі як самастойнай дысцыпліны, аўтар канцэпцыі «Дзяржава як твор мастацтва» (*Der Staat als Kunstwerk*).

⁷⁸ Энтэлехія (ст.-грэц. *ἐντελέχεια* «здзейсненасць») — у філасофіі Арыстотэля — унутраная сіла, якая патэнцыйна змяшчае ў сабе мэту і канцавы вынік, прыкладам, сіла, дзякуючы якой з грэцкага арэху вырастае дрэва.

⁷⁹ Бідэрмаер (ням. *Biedermeier*) — мастацкі стыль, пашыраны ў нямецкім і аўстрыйскім мастацтве ў 1815—1848 гг. У бідэрмаеры адлюстраваліся мастацкія густы «бюргерскага» асяроддзя, характарызуемыя прастадушнасцю і мяшчанскасцю.

абумоўленую, ніякімі Багамі і ніякай Уладай. Можна ўбачыць іх побач — Мастацтва і ўладу. Мабыць, гэта пойдзе на карысць абодвум: Улада — як сталёвыя абцугі, якія сілай забяспечваюць грамадскі працэс, тады як без дзяржавы ў стане натуральнае *bellum omnium contra omnes*⁷⁶ грамадства не можа ўкараніцца ні ў чым шырэйшым за сям'ю (Ніцшэ). Альбо, паводле Буркхардта⁷⁷, «толькі на ўладзе, на забяспечанай ёй глебе, могуць вырастаць культуры найвышэйшага рангу». У яго мы знаходзім яшчэ адзін выдатны выраз пра Спарту: «Яшчэ ніколі ўзнікненне новае сілы не адбывалася мякка, і Спарта сапраўды стала гэткай прынамсі адносна ўсяго, што існавала вакол яе. Увесь культурны свет трэба забавязваць прымаць яе ў разлік да сканчэння свайго веку — вялікая чароўнасць магутнай волі, нават для наступных тысячагоддзяў, нават калі гэтаму не спрыяе ніякая сімпатыя».

Можна, пэўна, сфармуляваць гэта і наступным чынам: Дзяржава, Улада ачышчае індывіда, фільтруе яго ўзрушанне, робіць яго кубічным, стварае яму плашчыню, робіць яго здатным да мастацтва. Так, гэта мусіць вельмі трапна: Дзяржава робіць індывіда здатным да мастацтва, але перайсці ў Мастацтва — гэтага Улада ніколі не можа. Мастацтва і ўлада могуць мець агульныя вопыты перажывання міфічнага, палітычнага і народнага зместу, але мастацтва само па сабе застаецца Самотным Узвышаным Светам. Яно застаецца законам самога сябе і не выяўляе нічога апрача сябе. Таму калі мы зноў зараз звернемся да істоты грэцкага мастацтва, то ўбачым, што дарыйскі храм, вядома, нічога не выяўляе, ён не паддаецца разуменню, і калона не ёсць натуральнай. Яны не змяшчаюць у сабе аніякай канкрэтнай палітычнай альбо культавай волі. Яны ўвогуле ні з чым не паралельныя. Але Цэлае ёсць Стыль, гэта значыць, з гледзішча знутры — пэўнае адчуванне прасторы, пэўны жах прасторы, з вонкавага гледзішча — гэта выглядае, як пэўныя збудаванні і прынцыпы, каб іх выявіць, праявіць, начараваць. Гэты выяўленчы прынцып вырастае не беспасярэдне з прыроды, як палітычнае Жыццё і ўлада, але з антрапалагічнага прынцыпу, што з'явіўся пазней, не раней, чым з'явілася прыродная аснова творчасці. Можна таксама сказаць, што ў новым творчым акце ён дасягнуў самасвядомасці як прынцып, стаў чалавечай энтэлехіяй⁷⁸, пасля таго як дагэтуль у якасці патэнцыі і актыўнасці ён рушыў працэс утварэння і перакройвання прыроды.

Антычнасць — гэта і ёсць новы паварот, зыходнай кропкай ператварэння гэтага прынцыпу ў процілеглым руху ў «ненатуральнае»; рух супраць чыстай геалогіі і расліннісці, дзеля таго, каб стаць Стылям, Мастацтвам, Змаганнем, Уцягваннем ідэальнага быцця ў апрацаваны матэрыял; глыбокае Выпраменьванне, а затым і Распусканне матэрыялу, Адчужанне формы ў самоце, нахштальт узвышэння ды ўзвядзення на новую прыступку Зямлі і Свету.

Гэта становіцца Выяўленнем, менавіта так Антычнасць успрымалі ўсе, хто стварыў і вызначыў заходнееўрапейскае культурнае кола, трапляючы пад яе вызначальны ўплыў: Ніцшэ, узяты ў цэлым, ператварэнне тытанічнага награвання цяжкіх, прыродна-арганічных блокаў Навукі, Маралі, Светагляду, Інстынкт, Сацыялогіі, усіх гэтых «нямецкіх хваробаў густу» — у валадарства лёгкага свету, вясёлай Геі, у школу духоўнага і мысленчага аздаравлення, у нацыянальную інтраверсію; палітычнае «светагляднае» — у прасторнае і імперскае, можна сказаць, у прастору, поўную ўлады, у Дарыйскую прастору. Пад'ём рэлігійнага з пурытанскай пасіўнай ідэалогіі — ва ўпарадкаванае і эстэтычнае. Пра гэта можна было б сказаць і геаграфічна: з назарэйскага ў абсяг улюбёных вобразаў Ніцшэ, правансальскага і лігурыйскага. Перанос чыста расава-біялагічнай ўтопіі, гэтага нашчадка гібеючага свету маралі, — ва ўсвядомленую паводле формы, духоўна ашліхтаную, дысцыплінаваную практыку. І пры гэтым форма ніколі не пакутуе на стому, на распусканне і пустэчу ў сэнсе нямецка-буржуазным, але паўстае як выключна чалавечая улада, Улада як гэтка, Перамога над голай рэальнасцю і абставінамі цывілізаванасці, менавіта ў якасці заходняга духу, як пераўзыходжанне, рэальна існуючы Дух ва ўласнай катэгорыі, як ураўнаважванне ды збіранне фрагментаў. Ніцшэ як цэлае адным адзіным радком — гэта магла быць толькі найглыбейшая яго думка: «Існаванне і свет вечна апраўданыя толькі як эстэтычны феномен». І гэты выраз — элініскі.

Але тут мы таксама бачым і Гётэ. Ягонае Іфігенія фактычна і палітычна абсалютна ненатуральная. Нехта сядзіць у Веймары сярод прыдворных і бюргераў у стылі бідэрмаер⁷⁹, але піша пранізлівыя вершы на шлях смерці або стварае вусцішны за-

клён для Танталідаў⁸⁰ — для такой ступені ненатуральнасці няма слова. Нічога прыземленага не кранае іх, ніякая праблема не запаўняе, за імі не стаяць аніякія наіўныя прычыны і следствы. Тут дзейнічаюць аддаленыя, узвышаныя эстэтычныя законы, уласцівыя самой пародзе мастацтва, родам з Антычнасці. Тое, што менавіта яны перамагаюць ды свецяць і праходзяць праз вякі, мае прычынай тое, што яны ляжаць у асяродку антрапалагічнага прынцыпу, яго восі, верацяна Неабходнасці: чалавека — гэта раса, адзначаная Стылям. Стыль вышэйшы за праўду, ён сам у сабе нясе доказы існавання. Праўда мусіць заўсёды правярацца, яна інструментарый прагрэсу. «Думка — гэта заўсёды нашчадак патрэбы», — кажа Шылер, у якога мы сапраўды адчуваем свядомае змяшчэнне восі светаўспрымання з маралі ў эстэтыку. Думка ў яго заўжды стаіць побач з мэтазгоднасцю і задавальненнем інстынктаў, побач з сякерамі і моргенштэрнамі⁸¹, яна ёсць Прырода, але ў гэтай сваёй форме ёсць Далечынёю і Працягласцю. Дзе знаходзіцца дрэва спазнання, там заўсёды грэхападзенне (гэткая гэтая карціна свету), там раздрай, скасаванне, выгнанне. Мастацтва ж — гэта чын захавання пароды таго ці іншага народу, яго вызначальная здольнасць працягвацца і пакідаць спадчыну. Сціранне ўсіх ідэалагічных напружанняў апрача Мастацтва і Гісторыі. Гэта бачылі ўжо рамантыкі, ад Наваліса⁸² ідзе надзвычайная фармулёўка: «*мастацтва як прагрэсіўная антрапалогія*».

Эпохі сканчаюцца разам з іх мастацтвам, і чалавечы род скончыцца разам з мастацтвам. Спачатку былі яшчары, а потым — парода і мастацтва. Голад і любоў — гэта палеанталогія, і ў інсектаў ёсць усе кшталты панавання ды падзелу працы; тут жа гэтае апошняе бралі на сябе Багі і мастацтва, пазней — толькі мастацтва. Позні свет, створаны на папярэдніх прыступках, на ранніх формах быцця, — у ім усё выпявае. Усе рэчы ператвараюцца ў паняткі і катэгорыі, змяняюць свой характар у той момант, калі пачынаюць разглядацца ўнутры мастацтва, аддаючы яму сябе. Чалавек, сумесь, мінатаўр, як прырода — вечна ў лабірынце, а ў вытанчаным варыянце — канібал, тут чысты, як акорд, узвышаны, як маналіт, і ён вырывае стварэнне з рук пачвары.

Мы глядзім услед Дарыйскаму свету, услед народам Стылю, мы прыслухоўваемся да іх, нават калі іх ужо няма, іхні час асвятляе іншыя землі, бы сонца асвятляе калоны, тады як на старых землях растуць адно асфадэлі⁸³. І яны звяртаюцца яшчэ раз з глыбіні, з аскепкаў, з бронзы, пакрытай ракавінамі, што адымаюць у мора і патанулых пірацкіх караблёў лаўцы прыдонных рыбаў, — яны крычаць нашчадкам пра закон, Закон Абрываў, нейкі закон, які, звяртаючыся да нас, нідзе не кажа з большай сілай, чым са стэлы бягуна, які памірае (канец VI ст. да н. э., Атыка, Тэсэён, Афіны), знутры яго біялагічна немагчымых рухаў, даступных толькі для стылізацыі ў пароскім мармуры. Гэта Закон супраць Жыцця, закон толькі для герояў, толькі для тых, хто працуе над мармурам і адлівае галовы са шлемамі. «*Мастацтва — гэта больш, чым Прырода, а бягун — менш, чым жыццё*», і гэта значыць, што Жыццё прагне большага за Жыццё, прагне Абрываў, Стылю, Абстракцыі, паглыбленага жыцця — Духу.

«*Усё Жаданне прагне Вечнасці*», — сказана ў папярэднім стагоддзі, а новае працягвае: «*Уся Вечнасць прагне Мастацтва*». Абсалютнага мастацтва, Формы. Аднак, «*усё прыгожае цяжкое, і хто набліжаецца да яго, павінен голы змагацца са сваімі постацямі ў поўнай самоце*» — гэта першы; «*і ён павінен загінуць*» — а гэта другі радок дарыйскага верша. Застаюцца адно Законы, яны перажывуць усе эпохі.

І мы ўзгадваем аднаго вялікага Паэта з народу пасля грэкаў, што верыў у нормы Прыгажосці, падобныя да заветаў нейкага Бога, якія захоўваюць вечнае ў створаным. Ён казаў, што выгляд некалькіх калонаў Акропаля перадае прадчуванне таго, якой несмяротнай прыгажосці можна было дасягнуць пэўным размяшчэннем сказаў, слоў і гукаў. Сапраўды, ён не верыў, што ў мастацтве ёсць толькі знешняе.

⁸⁰ Танталіды — у старагрэцкай міфалогіі — нашчадкі Тантала (ст.-грэц. Τάνταλος), цара Сіпіла з Фрыгіі. Правініўшыся перад багамі, увесё ягоны род быў пракляты, а ўнукі ды ўнічкі былі растраляныя Апалонам і Артэмідай з лукаў.

⁸¹ Маргенштэрн (ням. *Morgenstern* 'ранішняе зорка') — бронзавы літы шар з укручанымі ў яго сталёвымі шыпамі. Выкарыстоўваўся ў сярэднявечнай Еўропе ў якасці навішнай паліцаў і кісцяў.

⁸² Наваліс (ням. *Novalis*, псеўданім, сапраўдн. — Фрыдрых фон Гардэнберг (*Friedrich Philipp Freiherr von Hardenberg*), 1772—1801 гг.) — нямецкі пісьменнік, паэт, містык. Адзін з прадстаўнікоў нямецкага рамантызму.

⁸³ Паводле ўяўленняў старажытных грэкаў у Аідзе (падземным свеце) існавалі палі з раслінай асфадэль (*ἄσφοδελος λεμών*) па якім блукалі душы памерлых, што не зрабілі злачынстваў, за якія скіроўвалі па палі пакаранняў, і не настолькі гераічных і праведных, каб трапіць у Элізіюм. На палях асфадэляў цені толькі забывалі мінулыя жыцці, таму асфадэль стаў сімвалам забыцця.